

նի Առաջին ևսյն գրքերը. — Սարգ. Թ. 8, էջ 95-6.

Գ. — Յովհաննէս Գրիշ, 1399ին օրինակած է ձառքնի մը, մեծագիր, երկու հատոր. — Խ. Աղաբար, Բ. էջ 429.

Դ. — Սաղաթէլ Արեղայ, 1421ին օրինակած է Աստուածաշունչ մը. — Կար. Թ. 178.

Ե. — Մարգարէ Արմիշեցի, 1536ին օրինակած է Պատմ. Աղեհանդի, զոր նկարազարդած է կիսով չափ Գրիգորիս Աղթամարցիի Ձեռ. Ս. Ե. Թ. 473. — Արաբատ, 1919, էջ 11. Խաղբ. Ա. էջ 244.

Զ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1559ին օրինակած է Աւետարան մը. — Ամբաստանց, Կեղարքունի, էջ 397.

Է. — Բարսեղ Արղ. Վարազեցի, Գրիշ, 1591-1602, որդի Ասիփանոսի, քննորդի և աշակերտ Կարապետ բարունակաւոր Ջամալի և Տէր Յովհաննէս քարտեզարիւ Օրինակած է,

1. Աւետարան, 1591ին, ստացող պր. Հայրապետ. — 8. Ձեռ. Վասպ. Թ. 302. Դրւան. Ժ. էջ 33.

2. Շարակնոց, 1595ին. — F. Mac. Notices, p. 149-164.

3. Ոսկեփորիկ, 1602ին. մէկ մասը ինքը գրած է, մնացեալը՝ Տէր Աւետիս Մոկացիին, Վանի մէջ. — Դրւան, Ժ. էջ 1.

Ը. — Սահակ Արեղայ, Գրիշ, 1664-9. — Օրինակած է Սաղմոսարան մը 1664ին. — 8. Ձեռ. Վասպ. Թ. 19. Նորոգած է Աւետարան մը 1649ին. — Արցախ, էջ 274.

Թ. — Գրիգոր Դպիր Վարազեցի, 1684ին օրինակած է Յայրմաւուրէ մը զտոսպ Շարխօշի խնդրանքով. — Դրւան, Ժ. էջ 1Կ-1Դ.

Ժ. — Յովհաննէս Գրիշ, 1772ին օրինակած է Մեկն. Պոկիկի ճակատապաց. Սիմէոն Սպա.ի Գառնոյ. — Կար. Թ. 1816.

ԺԱ. — Գէորգ Վրդ. Նաղաշ, 1775ին օրինակած է Մեկն. ԺԲ. Մարգարէից Ն. Լամբրոնացոյ. — Անառ. 8. Ձեռ. Թաւրիկի, էջ 17.

Ն. Վ. ՇՈՎԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԵԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՆԵՐԵԸ^(*)

4. Շամախի բարբառ. — Այս բարբառը խօսուում է գլխաւորապէս Շամախի քաղաքում. և նրան մօտիկ մի քանի գիւղերում՝ մինչև Ղուբա: Մնացեալ գիւղերը Ղարաբաղի, Ուոյի և Սալմաստի գաղթականներ լինելով՝ պահում են իրենց մայրենի բարբառը: Շամախեցիների մի ստուար գաղութ էլ կայ Բաղուում: Բարբառս շատ կէտերով նման է Ղարաբաղի բարբառին. գլխաւոր տարբերութիւնները հետեւեալներն են. ըէ և ճլ ձայնները չկան այստեղ. ընդհակառակը առատորէն կայ Ֆ, որ պակասում է Ղարաբաղում. շնշար վերջավանկի վրայ է, մինչդեռ Ղարաբաղ, Երեւան ևսյն վերջնիքի վանկի վրայ է. — ը ձայնը յաճախ գառնում է ի. ինչպէս արշի՛գի, միտի՛գ անիլ, վիդի՛գիս, ին՛քի են. — աւ գառնում է օ, օ ձայնաւորներից առաջ օ, եօ, ինչպէս ասօօտ, հարկօօր, կնքօօր, շնօօր, տանգլէօօր. — բացառականը թէէն Ղարաբաղի բարբառի նման ստանում է ան, բայց գործիականը առնում է օվ. ինչպէս ցէփա՛ն, ցէփօ՛վ. — դերանունները ստանում են յաճախ աւելորդ իկ մասնիկը. որ մինչև երեք անգամ կարող է կրկնուել. ինչպէս տիւ, տիւի՛գ, տիւի՛գիթ, տիւի՛գիդիթ, տիւի՛գիդիդիթ, յէս, յէսի՛գ, յէսի՛գիս, յէսի՛գիդիս, յէսի՛գիդիդիս, նա, նաի՛գի, նաի՛գիդի, նրանքի՛գի, նրանքի՛գիդի, նրանքի՛գիդիդի են. — էական բայի ձայնաւորը անգականի մօտ դառնում է ա. անցողականի մասնիկն է ցուկիլ. երկուսի համար իբրև օրինակ՝ հասացուբալ բառ, հասացուբալ էս: հասացուբալ բառ, հասացուբալ էս, հասացուբալ ան:

Այս բարբառը աւտոմատիքում չէ գրեա. բայց կան մի խումբ գրուածքներ նոյն բարբառով: ինչպէս Արէլեանի և Գէօգալ Աղաբաշու երգիծական գրուածքները:

(*) Եւրամակարիմ՝ մեծամուն հիդիական Պառաւորիւն Հայ Լեզուի գործէն (ԽԻ. Գլուխ):

5. Աստրախանի բարբառ. — Ոսուում է Աստրախան և Ղզլար քաղաքներում, ինչպես նաև Մոզդոկ և Ս. Պաշ. բռնում է Երեւանի և Շամախի բարբառների միջին տեղը. ձայնաւորները սովորաբար համաձայն են Երեւանի բարբառին, բաղաձայնները Ղարաբաղի կամ Շամախի բարբառին: Հոյովումը, զերանունները, բայերի ներկայի կազմութիւնը նոյնպէս Երեւանի ձեւով են: Քնորոշ յատկութիւնն է հոյովման մէջ ողման և փոփոխման կանոնի ընդունումը. ինչպէս լուսնի, ծուկի, կառի, էհրի (հօր), յէղի, տունի, սուսից, սուսով, տոււի, ճիւրի, մուկի, միսի, կարիի, կինիի ևն: Յոգնախիի մէջ ձայնաւորով յոնգող բառերը ստանում են և հոյովում են իբրև եզակի. ինչպէս կինիք, կինիքի, կինիքից, կինիքով, կատուք, կատուքին, կատուքից, կատուքով. — խոնարման մէջ բնորոշ է անկատարի և կատարելի կազմութեան եղանակը: Անկատարի մէջ է ձայնաւորը յաջորդական ի-ի մօտ դառնում է ի. բացի սրունից թէ անկատարի և թէ կատարելի եղանի առաջին դէմքը ըստանում է մ մասնիկը, որ ներկայի նմանութեամբ է յառաջացած. այսպէս էականը իիմ, իիւր, էր, իինք, իիք, իին. բացասականը չիիմ, չիիւր, չէր, չիինք, չիիք, չիին. կամ նաև առանց փոփոխման՝ էիմ, էիւր, էր, էինք, էիք, էին. խոնարման մէջ ասքմ էիմ կամ ասքմ իիմ, ինգնիիմ, ինգնիինք, կխաղայիմ, կէրթայիմ, կպէրէիմ ևն: Այսպէս նաև կատարելը՝ ասամ կամ ասացիմ, էկամ, տվամ, քթամ, կնացիմ, պէրամ, կանչամ, սիրէցիմ, առամ, տիրամ, կանամ, թողամ, ևն:

Աստրախանի բարբառը ուսուցիչականութեամբ չէ. թէև կան բաւական յօդուածներ Աստրախանի լրարեր և Գործ թերթերում, նոյն բարբառով:

6. Ջուզայի բարբառ. — Այս բարբառը խօսւում է Պարսկաստանի խորշում՝ Սպահան կիսմայրաքաղաքի կողքին գտնւում նոր Ջուզա արուարձանում և նրանից աւելի հարաւ Շիրազ, Բուշիր, Հընդկաստան, Բիրմանիա և Ջաւա: Ամբողջ այս տեղերի հայտնիները սերունդ է այն գաղթականութեան, որ 300 տարի առաջ Շահաբասը տարել էր Հայաստանի արեւելեան գաւառներից: Յատկապէս նոր Ջուզայի

գաղութը յառաջացել է Հին Ջուզայից, որ Արաքսի ափին այժմ հասարակ գիւղ է, իսկ այն ժամանակ նշանաւոր քաղաք էր:

Բարբառին առանձնայատկութիւնները հետեւեալներն են. — ձայնաւորներն ու բաղաձայնները գրիմէ անոգաբար պնդւում են. կան ե և ո երկբարբառային հնչում. նիւր, յ թրթումն ձայնը և մի տեսակ փափուկ լ. — յոգնակի կազմիւր համար երիք ձև կայ. միաժանի բառերը ստանում են եր, բաղմաժանի բառերը՝ եթէ վերջանում են բաղմաժանով, ստանում են Աեր, իսկ եթէ վերջանում են ձայնաւորով՝ ստանում են է. — հոյովումը Երեւանի բարբառին նման է. — թուականների մէջ կայ դասականի մի առանձին ձև, որ կազմւում է ում մասնիկով. ինչպէս խընգում, վեցում, օխտում, տասնում, խէրքում, զըզարում. — խոնարման մէջ հսկայանական ներկան և անկատարը թէև կազմւում են սովորական ում ձեւով, բայց սրա հետ կայ նաև ման ձեւը, որ յատուկ է միայն այս բարբառին. — էական բայի ներկան՝ բացի յոգնակի բ գէմքից, ամէն տեղ ձայնաւորը դարձնում է ա. ըստ այսմ խոնարմում է գ'ուման ամ, գ'ուման աս, գ'ուման ար, գ'ուման անք, գ'ուման էք, գ'ուման սն. — անկատար՝ գ'ուման ի, գ'ուման իր, գ'ուման էր, գ'ուման ինք, գ'ուման իք, գ'ուման ին. — կայ ապառնի մի տեսակ, որ կազմւում է լլա մասնիկով. ինչպէս լլա սիրեմ, լլա սիրեա, լլա սիրի ևն. այսինքն գկարող է լինել որ սիրեմ ևն. — ապառնի զերբայի համար կայ լից վերջաւորութիւնը. ինչպէս սիրելից, խաղալից, մնալից ևն:

Այս բարբառով գրւած գրականութեան մէջ նշանաւոր է Սարգիս Գլխանեցի ժամանակագրութիւնը. կայ և մի ընդարձակ ուսուցիչականութիւն, Ահառեան Փննութիւն նոր Ջուզայի բարբառի (անտիպ):

7. Ագուլայի բարբառ. — Այս բարբառը խօսւում է Նախիջեւանի հիւսիսային կողմը մի փոքրիկ շրջանում, որ բաղկացած է 11 գիւղից, որոնց կենտրոնն է Ագուլիսը (այժմ աւեր):

Սովորաբար այս շրջանի հայերին կոչւում են Անկ, որից էլ բարբառը կոչւում է զոկերեց:

Որոք հայերէն բարբառների մէջ աս

միակն է որ ստացել է այսպիսի անուն, իբր թէ մի առանձին լեզու լինէր և այս շատ իրաւամբ, որովհետեւ նա այնքան տարբեր է միւս հայերէն բարբառներից, որ կարող էր իբրեւ առանձին լեզու համարուիլ:

Իր բնորոշ բառակազմութիւնները հետեւեալներն են. — ձայնական գրութիւնը նոյն է նրեւանի բարբառի հետ, միայն աւելացած են այստէր, ա, եօ, իւ ձայնաւորները և յյ, կյ, էյ բաղաձայնները. — ա ձայնը վերափոխուած գտնուած է օ, եօ, ռնգականից առաջ ու. ինչպէս մօրդ, հօց, նրօց, բէօց, բէօհ, նէօլ, նմուն, նուն, վունք.

— ե գտնուած է ա, ա, ի. ինչ. արկիւ,

փաստ, բարան, ա'յսաղ, ա'րազ, ա'րկաթ, միծ, իս, իղնը. — ե գտնուած է ի, ալ, ա. ինչպէս՝ ա'ղվիթ, տայր, պայտք, ադյ, մա'լը. — ի գտնուած է ալ, ա, ա. ինչպէս՝ մայս, սա'յրիլ, թա'յնը, այ'նը, կայր, հայն, քայնթ, սարտ, հանգյ, կղալ,

սարիւն, ծարիւն. — վ գտնուած է ու, իւ, ե, ա, ա. ինչպէս՝ հուտ, գլիւղ, փէ'րձիլ,

գայրձիլ, հատած. — ու գտնուած է իւ, օ, ե. ինչպէս՝ գիւ, բիւրդ, սօտ, ցօրօ, կէշտ, է'րբաթ. — բաղաձայնները պահուած են իրենց հարապատ հնչումը, աւելի հարաշատ քան որեւէ բարբառ. այնպէս որ նայն իսկ է ձայնին յաջորդող թրթռուն պայթուցիկները որ ամէն տեղ վերածուած են շնչեղ խուլի, այստեղ մնում են թըրթռուն. ինչպէս՝ մօրդ, վէօրդ, վըռաղվիւր, իւռձ, օրջ, ան. — ն և ց ձայնները յաճախ գտնուած են և. ինչպէս՝ ա'հուս, գլըլի'հ, հօտու ծա'հիւ, ծօհ, զա'հիւ, քա'հան, մա'հի, մա'հալըլը. — շեշտը վերջընթեր վանկի վրայ է. Ղաւրաղիւ բարբառի նման՝ այստեղ էլ շեշտից առաջ գտնուած քոլոր ձայնաւորները ջնջուում կամ վերափոխուում ինքիւ. — Հոլովման մէջ սեռականը կազմուած է ի մասնիկով, քայց յատուկ անունների վրայ գրւում է ա կամ եօ. գործիականը ստանում է ալ, եօլ, ներգոյականը ամ, ում: Յոգնականի կազմում է երեք տեսակ, աւ, ևեք և է. — Շատ փոփոխուած է խոնարհումը. հայերէնի չորս լծորդութիւններից մնում են միայն երկուսը՝ իլ, զլ:

Օրինակի համար՝ փոխանակ ասելու ասել, հեռանալ, ազալ, առում են պարզապէս

ա'հիլ, հո'անիլ, հազալ. — սահմանական ներկայի և անկատարի բունը կազմելու համար զնոււմ են ում, աւ, աւ մասնիկները. ձայնաւորով սկսող բայերը ստանում են նաև ն նախամասնիկը. օրինակ՝ կտրում

լւմ, նա'հում լւմ, հո'անում լւմ: Անկատարը կազմելու համար սովորական ձեւը քնջուած և նրա տեղ հնարուած է մի բոլորովին նոր ձեւ. այն է ներկայի բոլոր ձեւերի վրայ աւելացնում են ցէլ. ինչպէս՝ նա'հում լւմ նէլ, նա'հում լւս նէլ, նահում ա նէլ, նա'հում լք նէլ, նահում ըն նէլ: Այս ցէլ ձեւը գրաբարի լեալ գերբայից է առաջանում: Եկատելի է որ բայերի բոլոր ժամանակների մէջ էլ յաղնակի ա և ք գէմքերը նոյնացած են, ստանալով նրկուն էլ լւլ. ինչպէս՝ նա'հում լք (ասում ենք, ասում էք), նա'հում լք նէլ (ասում էինք, ասում էիք): Ջնջուած է նաև կատարիակի սովորական ձեւը և նրա տեղ գրւած է գրաբարի յաւակատարը կամ. ներկան. այսպէս՝ ա'հու լւմ, ա'հու լւս, ա'հու ըն կամ ա'հում, ա'հուս, ա'հան նշանակում են ասացի, աւսացիր, ասացինք. — Յարակատարը այսպէսով գործածելով իբր կատարեալ, նրա պաշտօնը տրուած է յարակատարի երկրորդ ձեւին, այն է՝ ա'հած լւմ, ա'հած լւս, ա'հած ա (ասել եմ, ասել ես, ասել է), որի վրայ աւելացնելով անկատարի ցէլը՝ ստանում ենք գերակատարը. ա'հած լւմ նէլ, ա'հած լւս նէլ, ա'հած ա նէլ (ասել էի, ասել էիր, ասել էր) եայլն:

Ապառնին գուրկ է կը մասնիկից. կազմում է անորոշ գերբայի հետ խոնարհելով էական բայը. ինչպէս՝ նա'հիլ լւմ, նա'հիլ լւս, նա'հիլ ա (կասեմ, ասելու եմ ևն): Պիսի ձեւի փոխարէն ունինք մատամ ա կամ մատալ ա. ինչպէս՝ մատամ ա թա'կիւմ (թակելու եմ), մատամ ա նէլ թա'կիւմ (պիտի թակել) եայլն:

Ագուլիսի բարբառով գրւած նմոյշներ Թե Սարգսեանցի, Ագուլեցոց բարբառը, Բ. մաս. իսկ բարբառի ուսումնասիրութեան մէջ ամէնից ընդարձակն է իմ աշխատութիւնը (անտիպ):

Ագուլիսի բարբառի ենթաբարբառներ կարելի է համարել Մեղրին և Կարճեւանը:

Բ. կը ճիւղ

Այս ճիւղը ունի 21 բարձրագույն.

1. Կարճ, բարձրագույն. — Այս ընդարձակածառաւ բարձրագույն բառերու է Կարճ, Կարճ, Կիւրի, Ախալքայաք և Ախալքայա, իրենց շրջակայ բազմաթիւ գիւղերով: — Ձայնական գրութիւնը Երեւանի բարձրագույն նման է. ձայնաւորները պահուին են իրենց հարազատ հնչումը (տեղ տեղ մտել են եւ և ռ երկրաբարբառային հնչիւնները). — բաղաձայնները ունին չորս աստիճան, զրարարի վրայ աւելանալով հաւ շնչեղ թրթռու թաղաձայնների խումբը. այսպէս՝ Բ, Բ', Կ, Կ' — Գ, Գ', Լ, Լ' են: Բառակազմում կայ մի տեսակ թրթռու հ, որ նշանակում ենք յ ձեւով. ինչպէս՝ յարութ. յազո (Յարութիւն, Յակոբ):

Քերականութեան մէջ յատկանշական էտերն են. 1. հասան ձեւով յոգնակին (բանէստան, բաղնէստան, մատնէստան, տարնէստան). 2. Տրականի ձեւով հայցական՝ որ սովորական է ում ճիւղին, բայց չի գտնուում կը ճիւղի մէջ. ինչպէս՝ կատովին սըպանէցի, կովին մօրթեցի են. 3. սահմանական ներկայի և անկատարի յետադաս կը մասնակը, որ ձայնաւորով սկսող բայերի սկիզբն էլ է գրուում. ինչպէս՝ սիւրէմ կը, կէնէմ կը:

Կարճ բարձրագույն ենթաբարձրագույն կարելի է համարել Բարձր և Պարզ, որոնք ծառայում են իրիւ միջին տղայ Կարճ, Տրակայի և Համալին բարձրագույնի միջև:

Կարճ բարձրագույն զանազան մանր մունք գրուածքների կան և մի փոքր ուսումնասիրութիւն ուսուցիչ լեզուով. Տումսոն, կրտսիկ ոչերկ Փոնետիկի ի մօրթուգի Սխալիկսկապո գովորա, Պետեր. 1887:

ՊՐՈՓ. 2. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարժանկէ)

ԵՐԱԺՇՏԱԿԻՏԱԿԱՆ

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԶԱՆԱԶԱՆ ՍԵՌԵՐՈՒ

II

Rhythm, Phrase, Sentence. — Բառական նմանողութիւն կայ երաժշտական և բանաստեղծական կառուցուածքներու միջև, որով ամփոփ բաղադրական մը՝ երաժշտութեան և իր քոր բարեհաստի միջև, կը խորհիմ թէ քիչ մը աւելի պիտի լուսաբանէ երաժշտական rhythm-ը:

Բոլորիս ծանօթ է թէ ի՞նչ է բանաստեղծութեան զանազանութիւնը արձակէն: Եթէ նկատի առնենք այդ երկու սեռերուն form-երը, պիտի ըսենք մինչ քերթուածներու մէջ շեշտը և իւրաքանչիւր հատածի Cadence-ը կը հանդիպին որոշ կէտքով, համաձայն քերթուածին գեղին, արձակին մէջ անոնք կ'ըլլան պարագայական: Նմանապէս ալ երաժշտութիւնը, նոյնիսկ պարագայի տեսին մէջ, կը նմանի բանաստեղծութեան ու կը պահանջէ շեշտերու կանոնաւոր կառուցի: Եւ համաձայն Cadence-ի երաժշտութեան մէջ, միակ նմանողութիւնը արձակին, կարելի է գտնել recitative տեսին մէջ, ինչպիսին են Հոգիմէական Եկեղեցիին Գրիգորեան Նրգիրը և կամ հրէական սաղմունքները:

Երաժշտութիւնն ևլ բանաստեղծութեան և կամ արձակին նման կազմուած է նախադասութիւններէ: Երաժշտական ամբողջական նախադասութիւն մը (sentence և կամ period) բաղկացած կ'ըլլայ ութը mesure-ներէ: Երաժշտական նախադասութիւն մը կը բաժնուի երկու հաւասար մասերու, այսինքն չորսական mesure-նոց phrase-ներու (Փրազ) որոնցմէ առաջինը կը կոչուի fore-phrase (առաջին Փրազ) իսկ երկրորդը after-phrase (երկրորդ Փրազ): Իւրաքանչիւր phrase իր կարգին կը բաժնուի երկու մասերու, երկուական measure-նոց, որոնք կը կոչուին section և կամ figure (մաս, պատկեր): Իսկ իւրաքանչիւր section ալ իր կարգին կը